

Надія Гасвська, канд. філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-9817-3510

e-mail: nmgaevska@ukr.net

Навчально-науковий інститут філології

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МОДЕЛІ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ В МАЛІЙ ПРОЗІ ВАСИЛЯ ЗЕМЛЯКА

Йдеться про тематику, проблематику малої прози В. Земляка, акцентується увага на художній унікальності прози письменника, її жанровій диференціації, особливостях та прийомах образотворення. Визначено, що важливим компонентом прози митця є розлогі передісторії до творів. Розкрито специфіку творення образів. На конкретних прикладах проілюстровано моделі характеротворення героїв. Акцентовано на ролі оповідача в творах, за допомогою якого автор досягає оцінного (бажаного ефекту). Розглядаються також особливості творення жіночого образу ("Ганна Лебідь", "Наша Орися", "Лісникова дочка", "Як закувала зозуля" та ін.). Доведено різноплановість образності, яка увиразнюється динамікою змісту і форми твору. Наголошено на індивідуалізації мови персонажів, її інтонаційному багатстві. Звернено увагу на оповідну манеру письма, а також висвітлено роль пейзажу та інтер'єру в прозі письменника, які ніколи не мають декоративного характеру, а є своєрідним фоном для розкриття психології героїв.

Ключові слова: мала проза, моделі характеротворення, проблематика, поетика, парадигма, психологізм, символ, жіночий образ.

Вступ. В українській літературі творчість В. Земляка посідає особливе місце. Його творчий доробок представлений різними жанрами. Серед них вагомою є мала проза, у якій автор порушує складні філософсько-етичні проблеми. Як зазначає М. Жулинський, "...чим ближче вона (проза) до першовитоків, тим більше вражає, що химерна фантазія письменника все ж таки любовно зберігала вірність реальності..." [2, с. 8]. Саме такою і є мала проза письменника.

Актуальність цієї розвідки вбачаємо в її суголосності в руслі сучасних досліджень українського літературознавства. Проза

В. Земляка дає можливість вивчити ті процеси, які відбувалися в суспільстві і які міг спостерігати письменник, а згодом описати у свої творах.

Історія дослідження питання. Ім'я Василя Земляка пов'язують із розвитком химерної прози в українській літературі. Про це в різний час писали О. Бабишкін, А. Берегуляк, Л. Боярська, І. Дзюба, М. Жулинський, В. Дончик, М. Ільницький, Г. Клочек, А. Кравченко, П. Майдаченко, Н. Мелешенко, Г. Насмінчук, А. Погрібний, Г. Сивокінь та ін. Літературознавці частіше зверталися до химерної прози митця ("Лебедина зграя", "Зелені млині"), мала ж проза здебільшого була поза увагою критиків, залишаючись актуальною. Досі виявляються прогалини в дослідженні окремих творів, а також по-новому окреслюються наукові підходи до аналізу малої прози.

Мета – з'ясувати чинники, які впливали на творчість В. Земляка, зокрема, окреслити моделі характеротворення, ідейно-тематичну та жанрову структуру прозописьма письменника, виявити пошуки митцем новітніх художньо-естетичних засобів моделювання дійсності. Проаналізувати природу художності В. Земляка на матеріалі малої прози.

Предметом дослідження є моделі характеротворення в малій прозі В. Земляка. Хоч критика й зверталася до цієї прози, проте вона ще не стала об'єктом всебічних інноваційних зацікавлень літературознавців. Отже, проблема заглиблення в художній світ В. Земляка є актуальною.

Об'єкт – мала проза В. Земляка.

Методологія. Для розв'язання поставленої проблеми використано такі методи дослідження, як системно-естетичний, історико-культурний, історико-порівняльний, комплексний текстуальний аналіз, синтез матеріалу тощо. Зроблені теоретичні узагальнення спираються на застосування інтердисциплінарного підходу, який дає змогу простежити особливості розвитку малої прози В. Земляка.

Виклад основного матеріалу. Вже ранні оповідання, нариси, повісті ("Родина Сосніних", "Вони залишилися невідомими", "Рідна сторона", "Кам'яний брід") засвідчили появу в українській літературі непересічної творчої постаті. Твори, які були написані пізніше, підтвердили цю думку ("Гнівний Стратіон", "Підполковник

Шиманський", "Ніч без милосердя", в яких проблема обов'язку, вибору, які постають перед героями в непростих ситуаціях боротьби з фашизмом. Як зауважує М. Ільницький, що тяжіння літератури ХХ століття до казки та фольклорного символу...[...].митці міфологізм і фольклорність використовують як засіб інакомовлення, прийом алегорії, замаскований від цензури, вивільнення художньої традиції та збереження національних традицій і звичаїв. Саме це і характеризує малу прозу письменника. Про це писав М. Стельмах, відгукнувшись на ранні твори В. Земляка: "В українську літературу прийшов ще один письменник, зі своїми поетичними шуканнями, з романтичним поглядом на світ, зі знанням життя і людей, про яких він пише...[...].від його перших книг повіяло "зеленим пахучим шумом Полісся і свіжістю молодого таланту" [4, с. 21].

Проблеми повоєнного села ("Рідна сторона", "Камінний брід") були близькі В. Земляку, спонукали його до роздумів та пошуків... Людина і хліб, життя селянина, честь і обов'язок, самопожертва... Якимось він писав: "Я добре знаю поліські колгоспи перших повоєнних років і писав про них. Я бачив, як важко дався там хліб" [3, с. 7]. Автор через своє світосприйняття, через враження дитинства та юності, через спогади та життєві долі своїх героїв і особисте життя відтворює ті непрості часи, які передає крізь призму глибоких психологічних роздумів про долю народу, його духовність. "Земле! Ти народжуєш нас, наче для того, щоб ми звіряли своє горде серце. Ми нікуди не можемо подітися від тебе, як од власної долі, і хоч куди б заносили нас урагани часу, але як тільки вони вщухають і починають ледь виднітися твої обрії, то ми знову прагнемо до тих місць, де вперше побачили тебе з колискової висі, наче перекинуту горілиць, потім з отих віконць маленьких, у чотири шибки – прагнемо на ті споришеві подвір'я, де ми вперше ступали на тебе босоніж, звідали твоє тепло й зачули в жилах своїх твою незміряну силу..." [3, с. 123].

Проза В. Земляка позначена глибинним осмисленням життя людини, яке тісно переплітається з філософськими, естетичними, релігійними моментами тієї доби. Автор загострено реагує на світ, по-філософськи окреслює події та явища життя, розкриваючи

внутрішній світ особистості. Концептуальним підґрунтям творчих пошуків В. Земляка було формування такої моделі людських стосунків, яка виявляла б почуттєву сферу діяльності, поведінки персонажів.

Основними підвалинами характеротворення в малій прозі, як і у великій, В. Земляка є глибинне відчуття причетності до минулого – сучасного – майбутнього твоєї Вітчизни, віри в поступ нації, часткою якої мислить себе митець. Характер письменника виявляє себе на рівні поліфонічного світу ідей та образів, націлених на широке охоплення соціально-політичних та морально-етичних реалій епохи. Об'єднуючи твори в проблемні групи (умовно), можемо говорити про певну ідейно-тематичну парадигму малої прози письменника, яка загалом досить широко представляє коло його інтересів. Осмислюючи людську сутність, автор вдається до різноманітних її характеристик: портретної, мовної, самохарактеристики, оцінок авторських та інших персонажів особливо авторові вдавалися портретні характеристики: "Це був тендітний, бліденький підліток, мало схожий на сільських хлопчаків, огрубілих, засмаглих, немов налаштованих до роботи..." (це портрет Толі з оповідання "Тихоня" [3, с. 152]; або "Зовсім малеча, тільки-тільки зіп'явся на ноги і пішов угору, такий собі смирний білявенький хлопчик" (портрет Михася з оповідання "Як закувала зозуля" [3, с. 150]; або "Я відчинив двері і побачив хлопчика, в якого довгі потерті штанці трималися на одній шлейочці. Він глянув на мене синіми, мов перші волошки очима..." (це Михась з оповідання "Наша Оріся" [3, с. 194]. Герої цих творів добрі, працьовиті, чемні, уважні, доброзичливі...

Важливим ліризуючим і характеротворчим аспектом у художника є пейзаж. У переважній більшості його творів між людиною і природою встановлюється абсолютна психологічна "рівновага": "Ліс зачаровує її своїм порухом, кожною пташкою, кожним пагінцем. Вона любить, коли верхом іде вітер, а в лісі тихо. Любить примітити на кволу дереві нову пружну гілку. Вона чує і бачить не тільки те, що доступно всякому. Вона бачить коріння лісу, бачить жилки. По яких дерева набирають вічної земної сили, чує у бурю їх живий стогін, їх потаємні переможні кличі" (оповідання "Лісникова дочка") [3, с. 165].

Дещо меншу роль у характеротворенні В. Земляка відіграє інтер'єр: "Біля затуленої печі лежала купка неспаленого листя, почорнілі вазони, мабуть, уже давно прибрані з вікон, тісним ліском стояли на скрині, а на печі, під колушом лежала Мар'яниха..." [3, с. 182]. Письменник вдало знаходить в певній обстановці сцени саме ті штрихи, які підкреслюють стан героя, мотивуватимуть його вчинок. Інтер'єр у В. Земляка, як і пейзаж, ніколи не носить декоративного характеру – він насамперед виражальний, а не зображувальний ("Чорні сережки", "На озері", "Лісникова дочка" та інші оповідання і нариси про події Другої світової війни ("Родина Сосніних", "Вони залишилися невідомими" та ін.).

Прикметною рисою прози В. Земляка з класичною моделлю характеротворення є введення оповідача. Персонаж – безпосередній свідок подій або близько знайома з їх учасниками людина, особливо часто зустрічається в творах з класичною моделлю характеротворення. Письменник використовує цей прийом, досягаючи оціночного ефекту характерів героїв, адже його оповідачі, як правило, бували й компетентні – дід Антип, баба Устина (оповідання "Як закувала зозуля") чи Мар'яниха (з оповідання "Ганна Лебідь"). У малій прозі В. Земляка властивим є звуження (зменшення) образних систем. Діють один-два персонажі: інші – виписані надто побіжно. Це дозволяє автору зосередитись на центральних характерах, надати кожному особливої художньої ваги. При цьому його герої нерідко антиподи, що додає їм ще більшої виразності. Наприклад, у творі "Як закувала зозуля" письменник пише: "У хаті баби Устини не зачинялися двері. Вбігла сусідка, у фартусі, просто від печі. Тільки-но вона вийшла – принесло бригадира Тодося. Навіть дід Антип, який поскаржується на ноги, і той причвалав подивитися на диво. А вже за дідом Антипом усе село Вигода загомоніло: в баби Устини закувала зозуля!".

В образотворенні В. Земляка впадає в око наявність у творах генералізуючого жіночого образу, піднесеного над рештою інших. Автор з симпатією малює своїх героїнь: "Ганя була гарна, вродлива, розпашілася, розквітла, як півонія..." [3, с. 177]. А у деяких творах авторська мова ведеться від самої жінки – у цьому

філософське розуміння митця жіночого начала світобудови. Знахідкою письменника є й те, що вирішення моральних та соціальних проблем своєї сучасності здійснюється ним у сфері духовного буття людини ("Ганна Лебідь", "Лісникова дочка" та ін.): "Гляне з кону на залу, засміється – то всім весело, а заплаче – то так непідробно, що розчулені тіточки схиляють голови й собі схлипують" [3, с. 156].

В оповіданнях також є образи-символи, символічно виписані картини, які частіше зустрічаємо в романах "Лебедина зграя", "Зелені млини". Саме через них простежуються певні характери, здійснюється їх ідейне утвердження. У творах В. Земляка також спостерігаємо своєрідне тяжіння до інтеграції художніх образів, певні перегуки яких призводять до типологічної схожості героїв і навіть здійснюються на рівні систем персонажів. Однак якщо мотиви в творчості В. Земляка можуть повторюватися, то їх образне втілення, виразники-характери – ні. Проза письменника відзначається ліричним струменем, любов'ю до свого народу, глибоким патріотизмом: "Батьківщино моя! Я готовий відповідати за тебе, як твій громадянин, так само як ти відповідаєш перед світом за мене й за мільйони таких, як я. У цій обопільності ми єдині, хоч ти все, тоді як я без тебе ніхто. Ти в кожного одна, бо хто хоче мати дві батьківщини – той залишається без жодної. Доки є ти – ми вічні. Ми вистояли завдяки тобі, найвищому з понять, яке будь-коли сотворили і обіймали люди", – писав письменник в "Зелених млинах" [3, с. 135].

Ці ж думки прослідковуються й у малій прозі, для якої характерні переважно невеликий обсяг, лаконізм оповіді, обмежене коло подій і дійових осіб, фабульна завершеність ("Лісникова дочка", "Наша Орися", "Ганна Лебідь" та ін.). Проте, наслідуючи і розвиваючи традиції попередників, письменник полюбляв і складніші (об'ємніші) оповідальні форми (згадані оповідання та повісті), які освоювали дійсність, сказати б ширше, створювали щораз цілісну концепцію тогочасного буття. Змальовуючи нічим зовні непримітні події, повсякденні вчинки, буденні розмови дійових осіб, автор виявляє в них почуття і думки важливі не тільки для самих героїв, а більше – для долі

багатьох людей всієї країни ("Рідна сторона", "Камінний брід", "Гнівний Стратіон" та інші твори).

У переважній більшості оповідань сюжети нескладні, розвиваються динамічно, інколи напружено. Ситуації в них природні, типові. Письменник найчастіше, особливо в ранніх творах, будував сюжет за зовнішніми подіями. Улюблений композиційний прийом В. Земляка – представити свого героя, показати – хто є хто. Наприклад, "він знав Михася по спільній риболовлі. Зовсім малеча, тільки-тільки зіп'явся на ноги і пішов угору, такий собі смирний білявенький хлопчик" ("Як закувала зозуля") [3, с. 151]. Часто автор детально відтворює обстановку, на фоні якої розпочнеться дія чи зіштовхнуться герої, розкриваючи причини конфліктів, які виносяться на "великий гурт". Цей прийом вимагав неабиякої майстерності у виписуванні багатолюдних сцен. Автор застосовує при цьому переважно засіб самохарактеристики ("Ганна Лебідь", "Чорні сережки", "На озері" та ін.).

Сама манера оповіді, інтонації письменника бувають дещо стримані, навіть притишені. Та саме цим вони й підкупляють читача.

Немає в творах малої прози незвичайних сюжетних ходів, вибудованих виразних ситуацій. Головний акцент звернений на відтворення діалектики душі, переживань героїв, на виявленні тих болючих проблем, що залишила на психології й характерах людей тогочасна соціальна дійсність.

Вище вже йшлося про те, що в основі творів В. Земляка лежать буденні, а інколи й гострі моменти в житті окремого персонажа чи цілої громади, конкретного села. Деякі образи побудовані на зовні комічних, а насправді гостро соціальних драмах та ситуаціях ("Ганна Лебідь").

Як правило, експозиції творів малої прози письменника чіткі, інтригуючі, а часом досить докладні, як принаймні "Як закувала зозуля", "Тихоня", "Ганна Лебідь", "На озері" та ін.

Наявні в малій прозі В. Земляка й широкі передісторії персонажів. Часто автор подає затримані експозиції, інколи твір розпочинає з розвитку дії ("Як закувала зозуля").

Сюжет будує переважно так, що зовнішні події переплітаються із внутрішніми переживаннями, роздумами героїв: "– Ти, Устино,

ближче до діла, – нетерпеливився дід Антип. – Скажи толком, як закувала зозуля?" ("Як закувала зозуля") [3, с. 150].

Висновки. Загалом мала проза В. Земляка невелика за обсягом, і вона є непересічним явищем в нашій літературі, бо розширила її проблематику, тематику, моделі характеротворення, засоби художнього пізнання. Письменник був унікальним майстром характеру, кожним з них він доводив самоцінність людини, право на життя та щастя. Ідейно-тематичне багатство прози В. Земляка, різноплановість її образності закономірно позначилися на пошуках митця. Експериментуючи зі словом, він дбав про індивідуальність мови персонажів, про звучність, інтонаційне багатство кожного твору, шукав незбиті тропи. Досвід В. Земляка використовували майстри слова ХХ і ХХІ століть, які, за його словами, намагалися поєднати минуле з майбутнім: "...побачити землю свою в єдності й цілісності великого й малого, у величі загиблих і буденності живих" [1, с. 131]. Саме тому письменнику вдалося створити цікаві й оригінальні образи, про які досить доречно сказав В. Дончик, "в малій прозі письменника натури крупні і дрібніші... [...]...але народ завжди народ і, як писав О. Довженко, немає нічого дрібного в образі народу". І народ постає в малій прозі В. Земляка так само як і у великій прозі монументальним і величним образом у своїй невмирущості й незнищенності [1, с. 130–135].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дончик В. З потоку літ і літпотоку. К.: ВД "Стилос", 2003. С. 130–135.
2. Жулинський М. Я поведу вас у вічність // Василь Земляк. Твори в чотирьох томах. Т. 1. К., 1983. С. 8.
3. Земляк В. Земляк В. Твори в 4 т. К., 1984. Т. 4.
4. Стельмах М. Лист до Василя Земляка // Дніпро. 1981. № 6–7. С. 21.

REFERENCES

1. Donchyk V. Z potoku lit i litpotoku. K.: VD "Stylos", 2003. S. 130–135.
2. Zhulynskiy M. Ya povedu vas u vichnist // Vasyl Zemliak. Tvory v 4 t. T. 1. K., 1983. S. 8.
3. Zemliak V. Zemliak V. Tvory v 4 t. T. 4. K., 1984.
4. Stelmakh M. Lyst do Vasylya Zemliaka // Dnipro. 1981. № 6–7. S. 21.

Стаття надійшла до редколегії 13.04.23

Nadiya Haevska, PhD (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9817-3510

e-mail: nmgaevska@ukr.net

Educational and Scientific Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MODELS OF CHARACTERIZATION IN SMALL PROSE VASYL ZEMLIAK

It is about the subject matter, the problems of V. Zemliak short prose, attention is focused on the artistic uniqueness of the writer's prose, its genre differentiation, features and methods of image creation. It was determined that an important component of the artist's prose is extensive prehistory to the works. The specifics of creating images are revealed. Characterization models of heroes are illustrated with specific examples. Emphasis is placed on the role of the narrator in the works, with the help of which the author achieves the estimated (desired effect). The peculiarities of the creation of a female image are also considered ("Hanna Lebyd", "Our Orysia", "The Forester's Daughter", "How the Cuckoo Became", etc.). The diversity of the imagery, which is expressed by the dynamics of the content and form of the work, is proved. Emphasis is placed on the individualization of the language of the characters, its intonation richness. Attention is drawn to the narrative style of writing, and the role of the landscape and interior in the writer's prose is highlighted, which are never decorative in nature, but are a kind of background for revealing the psychology of the characters.

Keywords: *small prose, models of character formation, problems, poetics, paradigm, psychologism, symbol, female image.*